

ТВРТКО ЧУБЕЛИЋ

МЕТОДОЛОШКИ НЕСПОРАЗУМИ У ВРЕДНОВАЊУ
КЊИЖЕВНОГ ДЈЕЛА МАРКА МИЉАНОВА

I

Полазећи с гледишта да ниједно књижевно дјело — у правилу — није читљиво и прочитљиво само у једним и одређеним распонима, и, надаље, да се оно не може спознати и распознати само у непосредном, изравном и видљивом очитовању свога текста, сматрамо неопходно потребним нагласити да и текст Марка Миљанова има поливалентну димензију коју треба откривати различитим приступима и сложенијим методолошким освјетљавањем.

Поред свију ауторових тежњи, а у оквиру његових конкретних могућности, постоји, траје и дјелује на свијест и поимање како ствараоца тако и читаоца тешко ухватљиви, али одлучно конститутивни повијесни тренутак који на свој одређени начин говори о свему ономе о чему и сâм аутор снује, мисли, спознаје, објашњава, дајући своју слику свијета и живота.

Па и онда, када аутор уображава да сâм својим хтијењем и обличовним могућностима предочава своје виђење друштва и човјека, повијесни се је тренутак уплео пресудно и конститутивно у ауторове параметре вредновања, суђења, оцјењивања. И код сваког аутора — ствараоца друкчије и разноликије, јер се између повијесног тренутка и ауторових намјерања изграђује увијек друкчији мост, предодређен сензибилитетом и ауторовим спознајним могућностима.

Повијесни тренутак око живота и књижевног дјела Марка Миљанова у толикој је мјери и необичан, и неуобичајен, и несрећен, и замућен, да су неспоразуми у разумијевању и вредновању те необичне личности били — готово сасвим природно — на дневном реду.

Изнимност његове личности и његова животног хода — с једне стране. Пренаглашено истицана неписменост, а затим неизображеност у стандардном европском смислу — с друге стране. Прекасно усвајање писма и читање књижевних дјела — с треће стране. Задоч-

њело путовање по Европи и сусрети са свјетским културним тековинама — с четврте стране. А изнад свега његова не само упорност него и дубоко промишљена досљедност у својој, истакнуто особно и персонално наглашеној књижевној дјелатности анегдотарног стваралачког типа — с пете стране.

Све те уочљиве особине стваралачке напетости и потврђених ауторових, дубоко оданих увјерења, уз још многе друге појаве, — биле су извор многим, и кривим, и настраним оцјенама дјела Марка Миљанова, а посебно су збуњивала ондашња методолошка расвјетљавања његових књижевних реализација.

Због свега тога остао је Марко Миљанов у повијести југославенских књижевности, и посебно црногорске, добрим дијелом и невиђен, и превиђен, и заобиђен, а у вредносном, повијесно-књижевном и књижевно-теоријском смислу несхваћен и омаловажен.

II

Полазећи с гледишта да није једноставно читати књижевни текст, ма којег он књижевног досега и вриједности био, ми наглашавамо да су се у сваком тексту сабиле и слиле бројне компоненте и неуједначене смјернице конкретног повијесног тренутка. А само у тој различитости и разноликости стварно и постоји повијесни тренутак.

Никад није било једноставно открити све невидљиве понорнице и струје у једном предложеном тексту, па ма како он био приземан, или био на високој изражајној разини. А недозвољено је било сву разноликост текстова једног одређеног раздобља читати и одчитавати уједначеним, па и истоврсним критеријима врло ограничених параметара.

Из околности и вишеструко потврђене чињенице, да су се исти текстови у различитим повијесним тренуцима читали и прочитавали врло неуједначено, па и противурјечно, произлази и незаобилазан захтјев да се конкретном тексту мора приступити истанчано плуралистички, и у вредносном смислу, и у изналажењу и примјени критерија при оцјењивању и естетском валоризирању.

Што се је могло догодити у књижевном приступу текстовима Марка Миљанова, када су се они читали и интерпретирани параметрима књижевних концепција друге половине 19. стољећа?

Само неспоразуми и промашена вредносна омаловажавања.

Књижевни повјесничари и књижевни теоретичари тога времена, опсједнути књижевним појмовима и критеријима тога доба, ни су ни могли видјети у дјелу Марка Миљанова ништа друго осим понајвише етнографске грабе, осим понајвише његових записа који су оцјењени као записивачки посао теренског, етнографског очевица, судионика и оцјењивача.

Остало је невиђено у војводином дјелу разборито и продубљено проматрање живота и судбине људи, а у невиђено крвавим и нељудским околностима, у збивањима која су насилно и силецијски наметала окрутну борбу за елементарну и минималну хуманост у људском друштву. Смирено и с филозофијском одмјереношћу Марко Миљанов је изабирао и пробирао оне ситуације у којима се налазио и спасавао хуманитет, једино свијетло упориште за оправдање и смисао људског живљења.

А то је било оно најбитније, узвишено и недостигнуто у другим књижевним дјелима.

Не оспоравамо да те преокупације нису носили и други књижевни ствараоци. Не оспоравамо да то не можемо наћи и сусрести и у другим књижевним остварењима.

Али је повијесни тренутак око тих и таквих напора Марка Миљанова био у толикој мјери осебујан, сасвим изузетан и непоновљив, да његово дјело има своју изворну, елементарну љепоту, да је оно — управо по томе — било и предметом бројних неспоразума, а посебно промашених, па према томе и дубоко неправедних оцјена.

III

Полазећи с гледишта провјерене чињенице, да су књижевни повјесничари и књижевни теоретичари били — с једне стране — скучени и ограничени владајућим тезама и вредносним критеријима 19. стољећа, а да су — с друге стране — понајвише испитивали и провјеравали своја теоријска полазишта и претпоставке на одабраним књижевним текстовима, нама се чини природним онда, да нису могли разумјети нити ону грађу коју је доносио Миљанов у своме дјелу, а поготово нису могли вредносно оцијенити ону анегдотарну форму коју је Миљанов проводио консеквентно, одано, промишљено до краја и у свим приликама свога стваралаштва.

Стога су многи критичари војводина дјела — али сасвим промашено и неразборито — жалили, што је Марко Миљанов остао тако непоколебљиво одан краткој форми анегдоте и што се није упутио и упустио у шире епске и романескне форме. А управо је у томе величина Миљановљева стваралаштва.

Он је дубоко одано и усрдно носио у себи свој повијесни тренутак, с њим је, страсно саживљен, тумачио све око себе, као и све у самом себи.

Окрутни, бескрајно крвави живот сусретао је Марко Миљанов на сваком кораку. Проматрао га на дистанцу, али се је у њему и најнепосредније кретао, с њим је живио и дању, и ноћу, и у сну и на јави. Тај му је живот био у очима, у мислима, у свакодневним разговорима, а био је у својој основи мозаик безбројних, тешко схватљивих догађања.

И она су се редала једна за другим.

У једном смислу дубоко повезана опћим оквирима повијесног тренутка и нераскидиве друштвене узрочности, а у другом смислу, свако је догађање било за себе, појављивало се као издвојено, осамостаљено збивање.

И што је у тој повијесној стварности могло боље и потпуније одговорити умјетничкој стваралачкој потреби од кратке, сажете, импресивне анегдотарне форме? И посебно због тога, јер је управо та форма могла нагласити, артистички издвојити поантну ситуацију повијесног тренутка Марка Миљанова.

Тога је он био свјестан, на томе је путу био врло промишљено консеквентан. И био је, надаље, и дубоко свјестан, да би озбиљно изневјерио своје стваралачко и људско биће, када би изневјерио и анегдотарну форму.

Уосталом, он је покушао да нешто каже и у десетерачкој форми епске пјесме. Али се убрзо вратио анегдоти, дубоко увјерен да само у тој форми може најбоље ухватити и повијесни тренутак, и најсвестраније развити и развијати поезију и етику свога хуманитета.

IV

Полазећи с гледишта теорије књижевности друге половине 19. стољећа и — посебно — поетике проседеа реализма, као књижевног правца и као одређеног филозофијског назора, било је тешко бројним теоретичарима и критичарима схватити, зашто је Марко Миљанов тако упорно и тако досљедно уносио огромну грађу из повијести и стварности народног живота. Још их је више збуњивала скоро непрегледна галерија ликова који су, према тадашњим оцјенама, били међусобно неповезани и нису имали — у таквој и толикој галерији — уже књижевно, естетско оправдање.

И та чињеница у дјелу Марка Миљанова могла је бити извор даљњих бројних неспоразума у вредновању овога типа књижевног стваралаштва.

И била је!

Али су узроци тим настраностима у процјени Марковог књижевног проседеа могли бити само и искључиво у једностраности методолошког освјетљавања и примијењених критерија. Јер се морало тим путем доћи до врло неповољног суда о његовом књижевном дјелу, а који је ишао тако далеко, да је превладао само суд о Марку Миљанову као даровитом и вриједном записивачу етнографске грађе.

Међутим, и глобални поглед на „Примјере чојства и јунаштва“ утврђује нас у увјерењу, да је управо тај проседе био једини примјерен и кохерентан у приказу и умјетничком осликавању тога конкретног повијесног тренутка.

А управо тај књижевни проседе могао се је најпотпуније очитовати и реализирати у сажетом и поантном облику анегдоте. Она структурално претпоставља велик број збивања, изнимно обилан круг ликова, али у свему врло разнолик, врло различит, врло неуједначен.

Анегдотарна форма могла је, дакле, продријети у сва неслућена, крвава па и нељудска збивања пишчева повијесног тренутка, јер се је у њој могла најнепосредније нагласити дубока и ирационална потреба за хуманитетом.

На тлу оне Црне Горе коју је Марко Миљанов имао пред собом и оним бројним збивањима повијесног тренутка, која су се готово свакодневно низала, могли су само бројни примјери и непрегледна галерија ликова исказати што је у основи тога узмућеног живљења и који су незаобилазни мотиви тако крвавих и грубо нељудских међуљудских односа.

И када се сада пажљивије погледа у ту тзв. грађу и у то мноштво привидно неповезаних ликова, онда се открива да је Марко Миљанов изабрао изванредно сугестиван и потресан низ збивања, док су споменути ликови сви у основи зреле личности, изграбене ненарушивом људском грађом. То су управо они изнимни појединци — репрезентативни мушкарци и посебно жене — у чијем се понашању, ставу, наступу и међусобним односима најпотресније очитује повијесни тренутак и његов непоколебани постулат за хуманитетом, као битном и трајном одредницом друштвеног и људског егзистирања.

Управо у овоме сразу друштвене стварности и неугасиве потребе за једним, човјека достојним животом израсле су у зрелости личности Марка Миљанова принципи чојства и јунаштва као стварни универзални принципи човјекова постојања. Најприје као крвави вапај Марковог повијесног тренутка у стварности његове Црне Гоне, а потом и као постулат за једину могућу човјека достојну људску заједницу.

Управо у томе и по томе надрастао је Марко Миљанов своје вријеме и своје савременике, а у битном и основном антиципирао и наш савремени повијесни тренутак.

V

Полазећи с гледишта да је највећи број неспоразума у вредновању књижевна дјела Марка Миљанова настао у сфери његова књижевног проседеа, сматрамо потребним нагласити, да је потпуно погрешно изједначавати овог писца у томе погледу с писцима 19. стољећа, а посебно тражити у његову дјелу поступке реалистичких писаца, његових савременика.

Марко Миљанов, у свом књижевном стваралаштву, у потпуности је не имитатор, него конгенијални сугутник усменог народног стваралаштва. Он је изванредно сензибилно и дистанцирано учио

основне законитости усменог народног проседеа, с њима се дубоко и усрдно саживио, а према свом стваралачком темпераменту прибирао и изабирало те својим језичким изразом обликовао своја остварења.

На тај је начин уносио нове квалитете у црногорску писану књижевност, као и у писане књижевности југославенских народа. Кажемо, поновно, не опонашањем, не угледањем, не ала народну, нити подилазећи народној књижевности, него стваралачким достојанством у духу, кохерентно и конгенијално законитостима усменог народног стваралаштва.

Не може се говорити ни о вишем или нижем ступњу једног стваралаштва према другом, јер се свако јавља према својим специфичним закономјерностима у оном добу и на оном мјесту гдје су му најповољнији развојни предувјети. Њихове су вриједности аутономне, неовисне једна о другој, јер се ради о структурално различитом изразу.

Усмено народно стваралаштво постоји од првих почетака људског друштва као опћа и свјетска појава, али неједнако развијена и његована у различитим друштвеним приликама и повијесним околностима. Успјешно и с различитим интензитетом постојало је само код одређених народа, а у специфичним друштвеним координатама досижући и сугестивни облик поруке и саопћења.

Полут свих других облика изражавања и овдје постоји предаја, традиција, униформност, непоетска издиференцираност, али постоји и жива, конкретна ријеч као израз неког доба, која с поетским сензибилитетом за све људско саопћује човјекове проблеме. Повијесни карактер усменог израза, његов повијесни континуитет и све мијене повијесно увјетоване у његову очитовању — видљиве су у самим остварењима.

На подручју усменог израза постоји савременост, а у његову опсегу видљиви су различити путеви који одражавају струјања и измијењена превирања. И овдје се пробијају нови проблеми, настају иновације у изразу, а савремене поруке саопћују се увијек на други начин.

Тематика и рјечник у усменом стваралаштву имају своју повијесну патину, свој повијесни слијед. Ниво и култура ријечи — према интонацији, према изговорном угађају према реченичном акценту, према синтагматској и синтактичкој вези — увијек су повијесно актуелни.

Према структурним законима усменог изражавања развили су се и неки опћи оквирни захтјеви усменог стваралаштва:

1. грађа и ликови назначују се врло шкрто, оскудно, јер се очићују у радњи, у сцени;
2. грађа и описи изостављају се под претпоставком да слушаоци виде (тј. предочавају) као пјевач и приповједач;

3. ангажирање слушаоца (и гледаоца) битна је конститутивна снага у структурирању текста;

4. стваралац је пјесник-пјевач и приповједач-говорник, а дјела су створена на прототипу пјеване народне пјесме, чешће пјеване и рјеђе рецитиране, и приповиједног, прозног текста — који се у правилу само слушају (и гледају).

Суштински и феноменолошки гледано, увијек се ради о истом стваралачком поступку. Али у различитим повијесним ситуацијама поступак је нужно и неизоставно индивидуализиран у вреднијим остварењима. И зато је поетски увјерљив. Анализа описа, монолога, дијалога, дидаскалија, пјесникових читовања у текстовима из различитих стољећа потврђује горњу чињеницу.

У изнимним приликама политичке и друштвене раздвојености југославенских народа усмено је народно стваралаштво одиграло пресудну улогу. Ако се узме у обзир да градско становништво — ограничено само на неколико мањих градова — није досизало ни 10% од укупног пучанства, онда се могу схватити омјери писане и усмене књижевности до 19. стољећа. У изванурбаним крајевима није постојало ни сликарство, ни музика, ни било који други облик умјетничког живота, осим народног стваралаштва. И зато је оно — управо по закону реципрочности и противурјечја — развило своје облике и потражило свестранија врела тематике и мотива. Далеко значајније повијесне и националне теме обрађене су дубље и свестраније у усменим облицима него у писаној књижевности. А многобројна друштвена превирања уочена су у пјесмама, приповијеткама и краћим, затвореним облицима с мозаичком разноликошћу.

Постојање и трајање усменог стваралаштва код југославенских народа има дугу и богату повијест: и у смјеру аутономног постојања и у смјеру ужег повезивања и међусобне надопуне с писаном књижевношћу.

Дјело Марка Миљанова у потпуности потврђује управо овдје назначене тезе и поставке. А сваки појединачни примјер илустрира у својим распонима разраду тих законитости.

VI

Полазећи с гледишта да друштвена и конкретна биографија једног књижевника нема пресудно значење за вредновање његова књижевног дјела, ми ипак сматрамо да у неким случајевима не можемо прешутјети или не респектирати дубље њихову везу.

У случају Марка Миљанова то је неопходно потребно.

Дубоко смо увјерени да живот који је он живио и да сви они крвави животи које је гледао пред собом имају одлучан удио у његову књижевном дјелу, јер му дају наглашену вредносну димензију. Био је на рубу најтужнијих судбина, гледао је поноре најдубље човјекове отуђености, свједочио је о непојмљиво тешким нељудским

грубостима и злодјелима, а ипак је у свим ситуацијама развијао и проносио ведрину, честитост, свељудство, универзално замишљени хуманитет, отворен сваком човјеку и свом људству.

Ево и ријечи Марка Миљанова:

„Добročинство је наш бесплатни учитељ, који нас у сваки трен ока помаже и на добро зове. Ово није учитељ, ка они те учи у школе; овога учитеља собом у свој разум носиш, који ти у пустињу помоћ може; само се сјети њега. Ово на сам себе може чојак покушат, кад га муча дође самога идући кроз пусту гору, планином, уморен гладом и жежом, раздрпан, често бос и пометен, ако је вакат од снијега и сјевера, те ти њихнијем вијањем бркају погледу ће ћеш ногом нагазит. Ако је пека сунчана, те је његова жега у незнан метнула и умор умножила; ако те гуши онако ослабљена, који се поврх свега умора још бојиш од непријатеља, од којег због слабости, мога би нејуначки погинут, (јер се може користит непријатељ твојом слабашћу). Али је од свега најгоре кад ти пане на ум чије злочинство; тада још те виши умор стигне, и све муче завршује неки притисак, бол, мржња нечојска овлада те и пусту гору око себе мрзиш, која ти се паклом претворила, у којој се душа твоја мучи, изгубив сваки осјећај, да ни Бога поменут не умје, ка што га је на друге невоље помињала и на њега се је нада! А сад му се и Бог грјешан чини, како је мога допуштат чојку да оваква зла чини!“

VII

С правом је Јован Скерлић писао (а на својим предавањима и понављао):

„Марко Миљанов је једна од најсветлијих појава наше расе. То је човек о коме би се могле писати читаве психолошке и философске студије“.

И велика је истина да је Марко Миљанов, и својом личношћу, и својим животом, дубоком импресионирао своје савременике, али донекле и своје вријеме. Стога је оправдано и у нашим данима посвећивати пажњу друштвеној и историјској личности Марка Миљанова.

Али у овим сретним тренуцима првотнији је задатак да откријемо у његовом дјелу оне вриједности које његови савременици нису видјели, а нити могли видјети.

А те га вриједности исказују великим књижевним ствараоцем, једним од оних који је најдубље, у свјетлим перспективама хуманитета тумачио своје вријеме и онога човјека — борца и патника — који је својим животом и својим животним ставом утирао и бранио стазе хуманитета, оличеног у универзалним концепцијама чојства и јунаштва.

Summary

METHODOLOGICAL MISUNDERSTANDINGS IN EVALUATION
OF THE LITERARY WORKS OF MARKO MILJANOV*by Tvrtko Čubelić*

1. It has been proven that il literary theory, not one valuable literary work can be completely explained or understood with only one reading or one methodological approach. Such a work, in its essence, is polyvalent, for every historical moment speaks about its contents and visions always differently and in its own way.

The works of Marko Miljanov are such as these. All of his readers and interpreters, who were so convinced that they could understand him in a flat and, it might be said, surface level interpretation, fell into methodological misunderstandings.

2. From this, logically enough, a number of historians and theoreticians have seen in Miljanov's works mainly the writings of an on-the-spot eyewitness and participant of interesting ethnographic material. Remaining completely unnoticed is Miljanov's sensible and in-depth observation of the lives and fates of people in unbelievably bloody and inhuman situations. For Miljanov calmly and with philosophical moderation selected and entered into those situations at which he had been present, attempting to rescue bits of humaneness, the one argument giving justification and a sense of meaning to living on in tragic situations.

3. Miljanov was very deliberately consistent in his literary creativity. He strove to say something in his non-symmetric decasyllable epic poems, but he soon returned to the anecdote, deeply convinced that only in this form was it possible to best capture historical moments and to develop the poetry and ethics of his own humanity from all sides.

4. From the soil of Montenegro which lay him, as well as from those numerous events of historical moments which literally occurred daily, it was inevitable that a number of examples from a varied gallery of literary figures emerge as the basis of that tortured existence and which are the unavoidable motifs of such bloody and cruel human relations. Thus, the deep innate need for human kindness could best be seen and expressed in the anecdote form.

5. Miljanov observed the basis rules for oral tradition with marvelous sensibility and distance, acquainting himself with their spirit and depth, selecting, collecting and choosing according to his creative temperament and, finally, with his linguistic expressions, formulating his creation.

